

Létezik-e szittyá–magyar rokonság?

Maticsák Sándor

finnugor nyelvész, tanszékvezető egyetemi tanár
Debreceni Egyetem, DE BTK Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

1. Egy aláírásgyűjtés következményei

A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint a 2022-es népszámlálás során a „nemzetiségi, anyanyelvi, családi, baráti közösségben használt nyelvük” kérdésre 2439 fő a *szkíta* választ adta (ugyanitt 345-en vallották magukat hunnak). Ezen felbuzdulva egy vírustagadó orvos, Pócs Alfréd László 2023 tavaszán 1371 magyar állampolgár támogató aláírását összegyűjtve kezdeményezte az országgyűlésnél a szkíták hivatalos magyarországi kisebbséggé nyilvánítását. Mivel a kisebbségi törvény szerint a nemzetiség¹ megállapításához ezer aláírás szükséges, így a kérdés a parlament elé került. Az országgyűlés 2023 decemberi szavazásán 147 képviselő elutasította a kezdeményezést, heten tartózkodtak, egy képviselő pedig támogatta a javaslatot.

Pócs a parlament igazságügy bizottsága előtt ekképpen érvelt igaza érdekében: „A Magyarországi Intézet vizsgálatai alapján is archeogenetikailag bizonyított a szkíta–hun genetikai rokonság. A finnugrizmusról beszélnek még mindig, miközben a genetika már komolyan alá tudja támasztani vagy megcáfolni az elméleteket. Igazolt a szkíta gén a Hunyadi családnál, Mátyás szkítának vallotta magát, de az Árpád-házi királyok is a szkíták leszármazottai. Attila király is szkítának vallotta magát. Az Árpád-házi királyok történetét ötezer évre visszavezethetjük, akkor a mai Afganisztán területén éltek.² [...] Szerintem most jött el az idő. Ez a világ olyan hazug és gonosz, hogy egy új világnak kell születnie. Hogy ez Magyarországon is meg tudjon valósulni, szkítákra van szükség. A

¹ A 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól 1. §-a kimondja: „...nemzetiség minden olyan – Magyarország területén legalább egy évszázada honos – népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, a lakosság többi részétől saját nyelve, kultúrája és hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul”. E törvény értelmében a jelenkori Magyarországon nemzetiségnek minősül a bolgár, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a roma, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán nemzetiség (összesen 13).

² <https://www.heol.hu/helyi-kozelet/2023/12/sokunknak-van-szkita-ose-mondja-az-egri-onkormanyzati-kepviselo>

szkíta az legyen, aki erkölcsileg tartja magát. Úgy gondolom, hogy a szkítáknak a legfontosabb tulajdonsága az érdek nélküli szeretet. Magyarországon kéne ezt engedni, létrehozni egy ilyen nemzetiséget, próbálnánk utána önkormányzatokat szervezni, és megcsinálni azt, hogy változtatni a világon.”³ Pócs szerint Kínától Skóciáig 3-4 milliárd szkíta él.

Az országgyűlés kikérte a Magyar Tudományos Akadémia elnökének az állásfoglalását. Freund Tamás a következőket közölte a honatyákkal: „nem állnak fenn sem fizikai, sem pedig törvényes feltételei annak, hogy a több mint kétezer éve a történelem színpadáról eltűnt szkítákat ma is élő, saját hagyományait és nyelvét őrző nemzetiségként lehessen elismerni”.⁴

A parlamenti szavazás ismét felkeltette a szkíták (szittyák) iránti érdeklődést. A több mint ezer aláírás azt mutatja, hogy a mai Magyarországon vannak „szittyá tudatú” emberek. Írásomban röviden bemutatom, kik voltak a szkíták, mit tudunk a nyelvükről, kultúrájukról, lehet-e közös szkíta–magyar nép- és nyelveredetéről beszélni, voltak-e szkíta–magyar érintkezések.

2. Kik voltak a szkíták?⁵

A *szkíta* különféle ókori kelet-európai és közép-ázsiai etnikumok gyűjtőneve. Ősi területük az i. e. 1. évezred elején az Altaj-hegység környékén lehetett, innen vándoroltak el a délorosz sztyeppevidékre, ahol az i. e. 8. században jelentek meg. A 7. század végére hajtották teljesen uralmuk alá ezt a térséget. A 2. századig éltek itt.

A szkíták a 6. században több hadjárat indítottak az óperzsák ellen, de nem tudták legyőzni őket. Fénykoruk az i. e. 5–4. századra esett, ekkor a birodalmuk nyugati határa a Kárpát-medence, a Kaukázus és a Fekete-tenger volt, keleten pedig az Altaj-hegységig terjedt. A hanyatlás a 4. században következett be: i. e. 329-ben a közép-ázsiai Szir-darja folyónál vereséget szenvedtek Nagy Sándor hadseregétől. Innentől a sztyeppevidék sok törzse közül elsősorban a szarmaták emelkedtek ki, majd a gótok kerültek vezető szerepbe az i. sz. 2. században. A hunok a 4. században jelentek meg a térségben, ők vetettek véget az iráni törzsek uralmának (Harmatta 1977: 167–182; Róna-Tas 1997: 163–167, 238; Szádeczky-Kardoss 1994: 645).

³ Szabadi Martina Laura: Sokunknak van szkíta őse, mondja az egri önkormányzati képviselő. deol.hu (2023.12.06.) <https://ugytudjuk.hu/cikk/ugy-tunik-nem-lesznek-szkitak-magyarorszagon> (letöltve: 2024.01.11.)

⁴ 2005-ben a magukat hunoknak vallók 2381 aláírást gyűjtöttek össze, de az MTA az ő beadványukat is elutasította.

⁵ A szkíta–magyar rokonságeszme kérdésével röviden foglalkoztam *A magyar nyelv eredete és rokonsága* című könyvemben (Maticsák 2020: 92–96). Jelen írásomba az ott közöltekből is veszek át bizonyos részeket.

A szkíta gyűjtőnév alá számos, többé-kevésbé azonosítható ókori népet sorolnak a történészek. A kelet-európai szkítákhoz tartoztak a géták, türegeták, thüsszageták, melankhlainok. Az eurázsiai sztyeppevidéket az ún. királyi szkíták uralták. A közép-ázsiai szkíták összefoglaló neve szaka volt. A Tarim-medence és az Indiai-félsziget lakói a szakaurák voltak. A perzsák a szkíták egyik csoportját „vízen túliaknak” nevezték (ők valószínűleg a balkáni géták voltak), egy másikat hegyes fővegűeknek (ők az Amu-Darja mentén laktak), egy harmadikat pedig „Szogdián túliaknak” (ők a Fergana-medence szkítái voltak).

A szkíták életéről, társadalmuk felépítéséről asszír és görög források tudósítanak, a legtöbbet a neves történetírótól, Hérodotosztól (i. e. 484 k.–425 k.) tudjuk, aki kegyetlen, a nyíllal jól bánó, a harcokban diadalmaskodó lovas nomádoknak ábrázolta őket, akik sikereiket gyors, mozgékony hadaiknak köszönhetik. Házaik, városaik nincsenek, fedett kocsikon élnek. A gazdag régészeti leletek tanúsága szerint fejlett volt az aranyművességük. Elöljáróikat hatalmas sírokba temették, amelyek erős társadalmi tagolódást mutatnak.

3. Mit tudunk a szkíták nyelvéről?

A szkíta a legtöbb nyelvész vélekedése szerint az iráni nyelvek közé tartozott. Az iráni nyelveket Harmatta János három kronológiai csoportba osztja. A legrégebbi réteget (az i. e. 7. századtól az i. e. 4/3. századig) az óiráni nyelvek képviselik, ide sorolja az óperzsa, avesztai, méd és szkíta nyelveket. A második réteg a középiráni nyelvek halmaza (az i. e. 4/3. századtól az i. sz. 8/9. századig), ide tartozik a középperzsa, párthus, szogd, szaka, hvarezmi, baktriai, szarmata, alán, kusán, hsziung-nu és heftalita. A harmadik réteg a napjainkig tartó újiráni korszak, ide az újperzsa (vagy fárszi), dari, pastu, tadzsik, kurd, oszét, beludz és egyéb kisebb nyelvek tartoznak (Harmatta 1999b: 602). Ezek között vannak jól dokumentált, régi írásbeliséggel rendelkező nyelvek is, mint például az óperzsa (ékírásukat 1835-ben fejtették meg), vagy az avesztai, amely a zoroasztrizmus szent iratainak a nyelve volt. A szkíták nyelvéről azonban szinte semmit sem tudunk. Néhány nehezen azonosítható névszó és csak egy-két tulajdonnév maradt fenn ókori hettita, asszír és görög forrásokban. Ezek nem hordoznak olyan információkat, amelyekből a nyelv rendszerére lehetne következtetni. Ráadásul a személynevekkel nagyon óvatosan kell bánni, hiszen ezek sok esetben a névdívat eredményei, azaz idegen eredetűek is lehetnek.⁶ A szkíták nyelve Harmatta

⁶ Hasonló a helyzet a hunok nyelvével, arról is csak nagyon kevés információval rendelkezünk. A hun birodalom nem volt egységes etnikumú, a keletről jött népesség iráni, germán, szláv népcsoportokat is beolvasztott, akik számos nyelvet beszéltek. A kutatók a hun nyelvet leginkább törökségi nyelvnek tartják, de az iráni, sőt esetleg a paleoszibériai eredet is felmerülhet. Priszkosz rétor, aki 449-ben járt Attila udvarában, három közsztót jegyzett fel: *kamosz* 'erjesztett köleslé', *medosz* 'mézsör', *sztrava* 'halotti tor'. A *kamosz* talán kelta eredetű, a *medosz* indoeurópai vándorszó (vö. gör. *methü* 'bor', szkr.

János szerint leginkább a médhez állhatott közel (Harmatta 1999b: 603–604). (Itt jegyzem meg: a sumér és főleg a török rokonításokkal szemben a szkíta és hun elméletek nagyon fontos jellemvonása, hogy a híveik nem tudnak nyelvi adatokkal dolgozni.)

A *szkíta* népnév valószínűleg az indoeurópai **skeud* 'lő, mozgat' szóra megy vissza (ugyanaz lehet az etimológiája a *szogd* és *szaka* népneveknek is).⁷ A történeti-etimológiai szótár adatai szerint a magyarban a *Scythia* név egy 1533-as forrásban olvasható először, míg a „megmagyarított” *szittyá* alakváltozat a 18. században terjedt el (1768: *Szittyákkal*, 1779: *szithákról*, *szítákkal*, 1789: *Szittyáktól*). Ennek forrása a latin *Scites* népnév és a *Schytia* földrajzi név (TESz. 3: 767).

4. A szittyá–hun magyarok Európában

Ha figyelmen kívül hagyjuk a fantazmagóriákat, a nyelvünk és népünk tudománytalan eredetmagyarázatait, akkor nyilvánvaló, hogy a magyarság soha nem találkozhatott a szkíta népességgel. Ők, mint korábban szó volt róla, az i. e. 8/7. században jelentek meg a sztyeppevidéken, és a 2. századig éltek ott. Az Urálból délre húzódó magyarság első ismert lakóterülete Magna Hungaria volt (ezt a mai Baskíria területén kell keresni). Itt a magyarok a legvalószínűbb elmélet szerint az i. sz. 5. század táján jelenhettek meg, amikor a szkíta népesség már elenyészett, beolvadt a sztyeppei népek forgatagába. (A magyarok korai történetéről: Fodor 1975: 116–227; 2000: 21–22; Klima 1998, Róna-Tas 2007: 27–47; Vásáry 1993: 141–154.)

De akkor miért gondolták-gondolják sokan évszázadok óta, hogy közünk van a szittyákhoz?

A neves történész, Györffy György a következőket írja: „[évezredünk kezdetén] a latin nyelvű irodalomban már Kelet-Európa is az antikvitásból származó, elavult ismeretek és mesés hiedelmek ködébe burkolózott; ami pedig azon túl volt – Belső-Ázsia és Távol-Kelet –, teljesen ismeretlen volt a kortársak előtt. Ha Kelet-Európáról esett szó, a kora középkor írástudója ezt a területet azonnal Szkítiával azonosította, az ott lakó népeket a szkíták utódainak tekintette” (Györffy 1986: 8).

madhu, kelta *medu*, óang. *medu* 'méhsör', ószl. *medu*, ópor. *meddo*, litv. *medūs* 'méz'), a *strava* valószínűleg szláv eredetű (vö. *strava* 'tor'). A tulajdonnevekkel szintén óvatosan kell bánni. *Attila* neve gót eredetű (*atta* 'atya', *-ila* kicsinyítő képző), akárcsak a nagybátyja, *Ruga* és a testvére, *Bleda* neve (a gót akkoriban nagy presztízsű katonanép volt). *Attila* apja (*Mundzsuk*), főfelesége (*Arikan*) és a három fia (*Ellak*, *Dengizik*, *Ernak*) ótörök eredetű nevet viselt (Németh 1940: 218–220, 223–224; 1991: 111–118; Maticsák 2020: 88–89).

⁷ Szemerényi 1980.

A szkíta tehát gyűjtőfogalom volt, akárcsak a hun. A középkori európai közvélemény mindazokat a harcias nomád törzseket illette e nevekkal, akik kelet felől törtek rá Európára.⁸ A honfoglaló magyarok megfeleltek e kritériumnak. Őseink a 860-as évektől 970-ig mintegy félszáz hadjáratot vezettek Nyugat-Európa és Bizánc ellen. Feldúlták Szászország, Bajorország, a Nyugati Frank Királyság, Elzász, Lotaringia, Burgundia, Észak-Itália várait, falvait, kolostorait, mígnem a 955-ben Augsburgnál elszenvedett súlyos vereség végett vetett ezeknek a portyáknak. Bizánc ellen még pár évig hadakoztunk, de egy 970-es vereség ott is visszavonulásra készítette eleinket. Európa félt tőlünk, a közismert *Sagittis Hungarorum libera nos domine!* [A magyarok nyilaitól ments meg Uram minket!] mondás jól tükrözi ezt. A lovas harci technikát magas szinten művelő kalandozó magyarok kétes hírnévre tettek szert, a nyugati források könnyűszerrel azonosították őket a hunokkal és a szkítákkal. A szkíta „eredet” tulajdonképpen nem más, mint a betolakodó magyarok lovas-nomád sztyepei életmódjának azonosítása a keleti népekével.

Fontos tényező az is, hogy a magyarok nemcsak életmódjukban, kultúrájukban különböztek erősen az európai közegtől, hanem a nyelvünket sem tudták semmihez sem kötni. Az európai nyelvek túlnyomó többsége az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik. A perifériális területek kis nyelveit nem számítva csak a finnugor nyelvcsaládba tartozó finn, észt, lapp és egyéb balti finn nyelvek, az altaji nyelvcsaládba sorolható török és azeri, illetve a Pireneusokban élő, ismeretlen eredetű baszk képviseli a „nyelvi másságot”.

A névadással csíjnján kell bánni. A honfoglaláskori források türköknek,⁹ avaroknak,¹⁰ hunoknak, szkítáknak egyaránt nevezték minket. A bizánci feljegyzésekben a magyarokat általában türköknek hívják, de például az egyik forrásban egy bekezdésen belül nevezik a magyarokat ungroknak és hunoknak, a következő részben pedig türköknek. Bíborbanszületett Konstantin 948 és 952 között írt híres művében (*A birodalom kormányzásáról*) következetesen türköknek nevezi a magyarokat. A Szent Korona alsó részét VII. (Dukász) Mihály bizánci uralkodó küldte az 1074–77 között uralkodó I. Géza királyunknak. Ezen a következő felirat olvasható: Geobitzasz [= Géza], Turkia hívő királya. Néhány 10–12.

⁸ Később a keletről jött népek ugyanilyen gyűjtőfogalma lett a (kutyafejű) tatár, még a mongolok invázióját is tatárjárásnak nevezték, s nevezzük a mai napig.

⁹ A türkök az 551-ben Belső-Ázsiában létrehozott birodalom névadói voltak. Ez a név a sztyepei szokásoknak megfelelően hamar áterjedt a birodalom minden népére. Bizánci forrásokban ez a név a 6. század vége felé jelent meg, s innentől kezdve a kelet-európai törökségi népek gyűjtőneve lett.

¹⁰ Az avarok Belső-Ázsiából származtak, a 6. századtól uralták a Kárpát-medencét a 9. századig. Valószínűleg törökségi nyelvet beszéltek. Csak néhány személynév és pár közszo maradt fenn.

századi muszlim forrás *baskír*-nak is nevezte a magyarokat (Róna-Tas 1993; 1997: 212–217, 223–226, 238–239).

A szlávok az ótörök *onogur* törzs nevét használták a magyarok megnevezésére. Ebből a népnévből aztán *ongur*, *ungur*, *ungar* formák jöttek létre. A középkori latinban és a franciában a szó eleji *h*- elnémult, így ha a nyugati forrásokban használt *ungarus* névből *hungarus*-t alkottak, a kiejtés nem változott, de könnyen össze lehetett kapcsolni a *hun*, *hunus* népnévvel, ezzel is erősítve a két nép összetartozásának teóriáját. (A németben nem volt néma *h*-, ezért maradt meg a nevünk *Ungarn* alakban.) (Róna-Tas 1997: 217–221.)

5. A szittya-tudat Magyarországon egykor...

Domokos Péter, a finnugor irodalmak kiváló ismerője 1990-ben készített egy könyvet, amelynek címe *Szkitiától Lappóniáig. A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban*. Könyve bevezetésében így ír a címválasztásról: „Szkítia bizonyos értelemben az álomvilágbeli magyar őshaza, ahol s amelynek szomszédságában számos velünk kapcsolatba hozott egykori híres néppel (kazárokkal, avarokkal, hunokkal, szabirokkal, eszkildekkel, úzokkal, besenyőkkel, kabarokkal, kunokkal vagy nyögérekkel, kálizokkal, jászokkal vagy oszétékkel stb.) együtt mi, a későbbi „szittya–magyarok” éltünk, érintkezünk valaha, Pannóniában történt megtelepedésünk előtt” (Domokos 1990: 13).

Ennek az elképzelt, idealizált őshazának a neve Anonymusnál („Mesternek mondott P, a néhai jó emlékű, dicsőséges Bélának, Magyarország királyának jegyzője”) tűnik fel először a magyarországi (de latin nyelvű) irodalomban. A *Gesta Hungarorum* első fejezetében a következőket írta:

„...kérted tőlem, hogy [...] írjam meg neked Magyarország királyainak és nemeseinek származását is: hogy a hét fejedelmi személy, aki a hét magyar nevet viseli, miképpen jött ki szittya földről, vagy milyen az a szittya föld [...] ezt a szittya földről kijött népet mi okból hívják az idegenek beszédében hungárusoknak, a maga nyelvén meg magyarinak. [...] SZCÍTIA Szcítia tehát igen nagy föld, melyet Dentü-mogyernak hívnak. Kelet felé határa az északi tájtól egészen a Fekete-tengerig terjed. Mögötte pedig ott van a Don nevű folyam nagy mocsaraival. [...] A Szcítiával szomszédos keleti tájon pedig ott voltak Góg és Mágóg nemzetei, akiket Nagy Sándor elzárt a világtól. A szittya földnek széle-hossza igen nagy. Az embereket meg, akik rajta laknak, közönségesen dentü-mogyeroknak nevezik a mai napig, és soha semmiféle uralkodó hatalmának az igáját nem viselték. A szcítiaiak ugyanis jó régi népek, s van hatalma Szcítiának keleten, mint fentebb mondtuk. Szcítiának első királya Mágóg volt, a Jáfet fia, és az a nemzet Mágóg királytól nyerte a magyar nevet. Ennek a királynak az ivadékából sarjadt az igen nevezetes és roppant hatalmú Attila király. [...] A szittyák valaha igen bölcsek és szelídek voltak, földet nem műveltek, és majdnem semmiféle bűn nem fordult elő közöttük. Ugyanis nem voltak mesterséggel épült házaik, csupán nemezéből készült sátraik. Húst, halat, tejet, mézet ettek, és bőven

volt fűszeres boruk. Nyusztprémbe és más vadállatok bőrébe öltöztek. Arany, ezüst, gyöngy: annyi volt az nekik, mint a kavics, mivel saját földjük folyamaiban találhatták mindezt. Nem kívánták a másét, minthogy mindannyian gazdagok voltak, sok állatnak és elegendő enivalónak a birtokosai. Nem paráználkodtak, hanem mindenkinek csupán csak egy felesége volt. [...] A szittyá nemzetet bizony semmiféle uralkodó nem hajtotta igája alá. [...] A szittyák keményen bírtak minden fáradságot, meg testileg is nagyok, a harcban pedig vitézek voltak. [...] A szittyá nemzet pedig kemény volt a harcban és gyors a lovon; a fején sisakot hordott, az íjjal, nyíllal különbül bánt, mint a világ összes nemzetei közül akármelyik, s hogy csakugyan ilyen volt, azt az utódairól is megítélhetitek. (Anonymus: *Gesta Hungarorum*. Pais Dezső fordítása. Budapest, 1975.

<https://docplayer.hu/29619777-Anonymus-gesta-hungarorum.html>)

Láthatjuk, hogy már Anonymus is összemosta a szkíta és a hun származtatást. Attila király egyszerre hun, szkíta és magyar (ez a gondolat évszázadokon át erősen hatott,¹¹ főként Mátyás király idejében) (Romsics 2014: 515–518).

IV. László király udvari papja, Kézai Simon 1283–85 között keletkezett műve, a *Gesta Hunnorum et Hungarorum* [A hunok és magyarok viselt dolgai] első könyvének 5. fejezetében, amikor a magyarok és a hunok ősapja, Hunor és Magor a meotiszi mocsarak vidékéről Szkítiába akar költözni, ezt írja:

[...] miután Scythia országát kikémlelték, gyermekeikkel és barmaikkal azon hazába vonulának, hogy ott lakozzanak. [...] Scythia tartománya ugyanis Európában fekszik s kelet felé terjed; egy felől az éjszaki tenger, más felől a Rif hegyek zárják be; a forró égaltól távol esik. Kelet felől Ázsiával van egybe kapcsolva. Két nagy folyóvíz is ered benne: egyik neve Etől másiké Togora. [...] Scythia országgal keletre határos a Joriabeliek országa ezután Tarszia s végre Mangalia, hol Európa végződik. A nyári nap alatti táj felé a korozmi nemzet fekszik és Ethiopia, mellyet Kissebb Indiának hívnak, s aztán délszak és a Don folyó közt áthatolhatatlan pusztá van. A Don folyó, mellyet a magyarok Etölnek neveznek, Scythiában ered [...] A Togora folyó pedig Scythiából ered, s pusztá erdőkön, mocsárokon, és havas hegyeken át folydogálván, hol a köd miatt, a nap soha sem süt, végre Irkániába szakad, az éjszaki tengernek tartva. Scythia tartománya hosszában háromszázhatvan, széltében százkilencven stadiumra terjed. S oly erős természeti fekvése van, hogy egyetlen nagyon kicsiny helyen le-

¹¹ Sőt, ma is jelen van. Tápiószentmártonban 2003-ban állították fel Attilának, „a magyarok első királyának” a mellszobrát, Nyíradonyban 2013-ban egy magyar királyokat ábrázoló szoborpark első elemeként avatták fel a hun király szobrát. 2017-ben Dunakeszin emeltek hasonló szobrot, a Budai Krónikából vett idézettel: „Attila Isten kegyelméből Bendegúz fia, aki Engadiban született, a nagy Nemroth unokája, a magyarok, médek és gótok királya, a földkerekség félelme és Isten ostora” (Attila neve rovásírással is fel van vésve a szoborra) (Maticsák 2020: 91).

het beléje jutni; miért is sem a római császárok, sem Nagy Sándor nem bírtak belé jutni, jóllehet megkísérelték vala. Scythiának földje buja, ligetekkel, erdőekkel, legelőkkel ékes, különféle vadakban csuda gazdag és tele. Nyugot felől szomszédai a besenyők és fejr húnok. [...] Scythia országa egy területbe van ugyan foglalva, de uralkodásra nézve három országra, Baskar-, Dent- és Magyarországra oszlik. Száznolcz tartománya van száznolcz nemzetség miá, a mennyire osztották hajdan Hunor és Mogor fiai, midőn Scythiába berontottak. Mert száznolcz nemzetségből áll a tiszta Magyarország, s nem többől... ” (Kézai Simon Mester: A magyarok krónikája. Szabó Károly fordítása. Pest, 1862.

<https://mek.oszk.hu/02200/02249/02249.htm#1>)

Kézai munkája alapozta meg a hun–magyar rokonságeszmét,¹² Anonymus és az ő krónikája vetette el a szkíta eredet magját. Követői évszázadokon keresztül ápolták, gondozták a szittyá–hun eredet eszméjét. A szkítiai őshazakép szerepel Kálti Márk 1358 körül keletkezett Képes Krónikájában, majd Thuróczy János 1488-as krónikájában és legfőképpen Mátyás király történetírójának, Antonio Bonfininek a munkásságában. Mátyás udvarában virágzott az Attilakultusz, Thuróczy egyenesen „második Attilának” nevezte Mátyást, ezáltal is dicsőítve nagy királyunkat. Bonfini közel ezeroldalas *Rerum Ungaricarum decades* [A magyar történelem tizedei] című munkája a magyar–hun–szittyá–avar rokonságot dicsőítette. Ezt írta: „a magyarok a legszkítább szkíták, hiszen az ő nyelvüket beszélik” (a „megalkotott hagyományról” ld. Vásáry 2014).

A krónikák szittyái voltaképpen nem mások, mint keleti, lovas nomád népek. Így jött létre a hun–szittyá rokonságtudat. A 16. századtól – a könyvnyomtatás elterjedésének is köszönhetően – a hun–szittyá hagyomány országszerte elterjedt, énekmondók dicsőítették régi eleinket, emlékeztük beépült a mondvilágba, a helyi hagyományokba. A hun–szittyá–magyar rokonság hangsúlyos szerepet kapott Werbőczy István nagy jelentőségű *Hármaskönyv*-ében is (1517). Werbőczy a nemesi réteget a hunoktól vezette le. Több 16. századi költő (Csáti Demeter, Farkas András, Göröcsöni Ambrus) verseiben rendre megjelenik a szkítiai őshaza képe (Domokos 1990: 28–29). Szenczi Molnár Albert 1610-ben megjelent magyar grammatikája előszavában a következőket írta: „annyi bizonyos, hogy nyelvünk az európaiakkal nem rokon. [...] Tudom azonban a legtudatlabbakkal együtt, hogy Ázsia szkíta vidékén ma is élnek bizonyos népek, amelyek a mi hun nyelvünket használják” (Domokos 1990: 31).

Ősi szittyá hagyományokat nálunk nem lehet kimutatni. A magyar köztudatba a középkor eszmeáramlataként kerültek át ezek a nézetek. A középkori európai földrajz- és történettudomány Kelet népeiről vajmi keveset tudott, s ez a tudás is elsősorban az ókori szerzőkön alapult. A keletről jövő ismeretlen, barbár

¹² Régóta tart a vita arról, lehetett-e a honfoglaló magyarságnak hun tudata.

népek gyűjtőfogalma lett a szkíta, elsősorban Hérodotosz nyomán. Természetesen a szkítákat nemcsak mi, hanem a nyugati világ is „ki akarta sajátítani” magának. Hegedűs József a magyar nyelv rokonságáról szóló külföldi és hazai nézeteket nagy filológiai igényességgel bemutató kötetében listába szedi a 16–18. századi szkíta rokonításokat. Az olasz Joannes Annius és a svéd Georg Stiernhielm a szkítákat tartották a világ ősnépének. A holland Marcus Zuerius Boxhorn úgy vélte, a kelták a szkítáktól származnak, akárcsak a német Daniel Georg Morhof és Heinrich Muhlius. Ennél is messzebb merészkedett a francia Claude Saumaise (Salmasius), aki a kínaival rokonította. Az angol John Wallis a skótokban vélte megtalálni a szkíták leszármazottait. A szintén holland Hugo Grotius és a német Georg Horn szinte egyidőben, de egymástól függetlenül jutott a 17. század derekán arra a felfedezésre, hogy a szkíták Amerikáig is elvándoroltak. A német Christian Gottlieb Arndt még 1827-es művében is azt állította, Görögország és Itália őslakosai a szkíták voltak (Hegedűs 2003: 71–74, 131).

Magyarországon a hun–szkíta rokonságeszme nagyon sokáig szinte egyeduralgó volt. A 19. század első felében – főként Horvát István¹³ munkássága révén – nagyon népszerűvé vált a magyar mint ősnyelv teóriája, majd a század közepe táján megjelentek az ótörök rokonság támogatói.¹⁴ A század utolsó évtizedeiben és főleg a századfordulón megjelentek a frissen felfedezett ősi nyelv, a sumér ősi dicsőségre vágyó magyar rokonítói – ez az igyekezet azóta is tart, a sumér rokonságteória ma is igen népszerű.

6. ...és a szittya rokonságeszme napjainkban

Jelenkorunkban a szittya nézetek sokadvirágzásukat élik. Ehhez kitűnő terep az internet, amely egyszerre áldás és átok. Áldás, mert rengeteg információhoz azonnal hozzájuthatunk a könyvtári anyagok fáradtságos keresése nélkül, és átok, mert az ellenőrizhetetlen, tudománytalan (sok esetben tudományellenes) információk garmadája zúdul a gyanútlan, tájékozatlan olvasóra. Fokozottan igaz ez a magyar nyelv és nép eredetének kérdésére. Hazánkban nagyon sokan „értenek” a nyelvrokonságkutatáshoz, és ennek a világhálón keresztül (erős) hangot is ad-

¹³ Horvát István (1784–1846) történész, egyetemi tanár, a Nemzeti Múzeum Könyvtárának vezetője, ugyanakkor a magyar mint ősnyelv teória élharcosa is volt. Fő műve: *Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történeteiből* (1825). Szerinte a magyar volt a világ ősnépe, s a Biblia is tele van magyar nevekkal.

¹⁴ Az 1860-as évek elején robbant ki a több mint 20 évig tartó tudományos vita, az „ugor–török háború” (az ugor akkoriban finnugort jelentett). Vezéralakjai finnugor oldalról Budenz József és Hunfalvy Pál, török oldalról pedig Vámbéry Ármin voltak. Budenzék az akkor új tudományterületnek számító összehasonlító-történelmi nyelvészet módszereivel kétséget kizáróan bebizonyították nyelvünk finnugor eredetét. A magyarban meglévő közel félezer ótörök jövevényszó hatalmas kulturális és nyelvi hatásról tanúskodik, de ez nem jelent ősi nyelvrokonságot.

nak. Nincs ez másképp a szittyá rokonsággal kapcsolatban sem. Nézzünk meg néhány anyagot (2024 januárjában kerestem a hálózaton)!

A Magyar Hírlapban 2020. február 17-én jelent meg egy cikk az „Ezer és ezer jel – Östörténetünk kaukázusi forrásai” című, a Magyar Nemzeti Múzeumban megnyílt időszaki tárlat kapcsán.¹⁵ Ebben az akkori miniszter nyilatkozatát olvashatjuk: „A magyar hagyomány legendái, krónikái teljesen egyértelműen mutatják, hogy a szittyá–hun–magyar rokonság folytonos”.

A már nevében is sokatmondó szkitahun.wordpress.com oldalon ezt olvashatjuk *A szkíta nép nem rokon, hanem a magyar nép őse!* című írásban:¹⁶ „A »szaka« alatt az ókori indiai szövegek a szkítákat értik, ami nem más, mint a MAGYAR NÉP. [...] A magyarság elpusztítására való törekvések másik fő oka az, hogy nemcsak Európa középpontja vagyunk, hanem a Földdé [sic!] is, úgy szólván a »világ közepe«. (Lásd: Dobogókő, a Föld szívesakrája.) Ami pedig a magyar népet illeti, nem vagyunk kevesebbek, mint az az ősnép, aki az égi (fény) nyelvet beszéljük. A MAGYAR NYELV az egyetlen a világ nyelvei között, melyben feltűnő többséggel fellelhető az ősiség, ennél fogva a legalkalmasabb az Istenség kifejezésére. [...] Az európai népek tanítómestere a Kárpát-medencei műveltség volt, azaz a magyarok ősei a szkíta nép! [...] A szkíta génnek, az őseink nagysága még mindig ott van a vérünkben.”

Nagyon tanulságosak az amatőr névmagyarázatok is. Ilyen például Práczki István névmagyarító tevékenysége,¹⁷ aki szerint a szarmaták *sár-matyók* (azaz arany-matyók), a jazigok/jászok *ijjazók*, a gepidák *gyepü-dákok*, a besenyők *bese-nők*, a longobardok pedig *hosszúhajú avarok*. A szittyá név a görög *skyteisz*, *skytesz* [szkütesz] szóra megy vissza, „ami egy már »lekopott« E-hang visszatétele után nyer tiszta magyar értelmet: *eskütesz*. A szittyák tehát esküvő, pontosabban vérszerződő népek”. Práczki szerint „a szittyá szónk ugyanis magyarul elsősorban az »összítja« < összítí fogalom erkölcsi jelentését hordozza. A szító szónk azonban a tűz-szítását, a nap-isteni vallás tiszta szellemiségét és a lelkesítés tűzét jelenti. A szittyá szó latinosan írt, ősi fonák jelentése pedig; atyis= atys< A TŰZ, ami a Napistenség lényege.” (Az eredeti írásmódot betűhíven megtartottam.)

A sort még hosszan folytathatnánk, de azt hiszem, ezekből a kis szemelvényekből is világosan kirajzolódik a kép.

¹⁵ Pálffy Lajos: A szittyá-hun-magyar rokonság folyamatos. Magyar Hírlap 2020. február 17. <https://www.magyarhirlap.hu/kultura/20200217-a-szittyá-hun-magyar-rokonság-folytonos> (letöltve 2024. 01.11.)

¹⁶ <https://szkitahun.wordpress.com/2014/04/28/a-szkita-nep-nem-rokon-hanem-a-magyar-nep-ose/>

¹⁷ <http://magyarmegmaradasert.hu/kozerdeku/figyelemre-melto/item/3857-nemzeti-m%C3%A9>

7. A párthus (iráni) Jézus is magyar volt

Egy kicsit elkanyarodva a szittyáktól, de maradva az iráni népeknél, egy tanulságos élettörténetet mutatok be az alábbiakban, melynek főszereplője Badiny Jós Ferenc (1909–2007). Badiny a második világháborúban repülőtisztként szolgált, majd 1946-ban emigrált, és Argentínában telepedett le, ahol a Buenos Aires-i jezsuita egyetem tanára lett. Itt vált a magyar–sumér rokonság messze földön ismert apostolává. Főbb munkáinak már a címe is beszédes: *Finnugor = Sumír*, 1964; *The Sumerian Wonder*, 1974; *Mah-Gar a Magyar...!* 1976. (Megemlíten-dő adalék, hogy az általa vezetett sumerológiai iskolában távoktatásban is lehetett doktorálni.) Sumér–magyar őseink szerint Mezopotámia, a Kaszpi–Aral térség és a Kárpát-medence alkotta területen éltek, folyamatos vándorlásban (a sumér *kita* ’vándorló’ szóból született meg a *szkíta* népnév). Badiny hangtanilag és jelentésstanilag is képtelen szópárjai világosan mutatják szerzőjük nyelvészeti képzetlenségét, ezt azonban gazdag fantáziával helyettesítette. Erre csak egy példa: szerint a *puli* sumér eredetű, a *pu* ’hosszú’ + *li* ’ordít’ szavak összetétele.

Badiny a rendszerváltás után hazatelepült. 2000-ben a Miskolci Bölcsész Egyesület (nem akkreditált) Nagy Lajos Király Magánegyetemén kezdett el tanítani. Itthon önálló magyar egyházat is alapított. Tanítása szerint sem Jézus, sem tanítványai nem voltak zsidók, az Újszövetség zsidó hamisítvány, az nem Jézus életének hiteles forrása. Jézus anyja Adiabene Mária pártus¹⁸ (azaz: pártos) királyi hercegnő volt, s mivel a szittyá eredetű pártusok rokonságban álltak a sumérokkel, a hunokkal, az ujugurokkal és a magyarokkal, így a magyarok Jézus vér szerinti rokonai. (Ezzel kapcsolatos művei: *Jézus király, a pártus herceg*. Budapest, 1998; *Jézus magyar eredete – Jézus király a pártus herceg – Magyar Biblia*. Budapest, 2014. Utóbbi könyvének tanúsága szerint az „eredeti teremtéstörténetet” egy sumér–magyar ékírásos szövegben találta meg. Ebből megtudhatjuk, hogy Iz-ten szövetséget kötött az ő népével, a Mah-Garokkal, s az ő akaratából Én-Lil (Én-Lélek) elválasztotta az eget és a földet, majd megbízást adott Em-Barnak (embernek), hogy építse fel Iz-Ten földi királyságát (Hajdú 1981: 183–184; Hegedűs 2003: 146; Rédei 1998: 103–104).

A mai Magyarországon meglepően sokan ápolják Badiny szellemi hagyatékát. Például a 2014-es könyvének az alábbi beharangozása olvasható a világhálón: „Rendhagyó, izgalmas, számtalan új hipotézis és meglátás kincsestára. [...] A magyar őstörténettel foglalkozó alapmunkák közé tartozó kötet. [...] Ez a kötet kikerülhetetlen mindazok számára, akik a magyarság szakrális gyökereit ke-

¹⁸ A pártus ókori iráni nép és nyelv volt. Birodalmuk az i. e. 3. és az i. sz. 3. század között állt fenn a mai Irán és Irak területén. Fénykorukat I. Mithriadész (i. e. 171–138) alatt élték, leigázott területük az Eufrátesztől az Indiai-óceánig terjedt, ekkor alakult ki az első írásbeliségük (ez a pahlavi pártus), és terjedt el nagy területen a pártus nyelv használata. Uralmuknak a Szászánida Birodalom felemelkedése vetett véget i. sz. 226-ban. A második pártus írásbeliség (a manicheus pártus) az i. sz. 3. században jött létre.

resik, és tudni akarják azt, hogy őseink honnan jöttek, mi volt az ősnyelvük és ősvallásuk.”¹⁹

8. Az iráni kapcsolat

Ha a szkítákkal nem is érintkeztünk, de más iráni jövevényszavak a régmúlt időkben bekerültek nyelvünkbe. Ezek a kapcsolatok jóval az időszámításunk előtt kezdődtek, már az Urál nyugati oldalán élő finnugor, majd a nyugat-szibériai ugor alapnyelvet beszélő népesség is találkozott ósiráni törzsekkel (ezeket nem tudjuk konkrét népekhez, nyelvekhez kötni). Ezek tehát még nem a magyar nyelv jövevényszavai, hanem annál korábbi, alapnyelvi átvételek, s így több finnugor nyelvből is kimutathatók. Ilyen finnugor kori átvételek a következő szavaink: *ár* 'érték' (~ finn *arvo*), *árva* (~ finn *orpo*), *méh* (~fi. *mehiläinen*), *méz* (~fi. *mesi*), *ravasz* 'róka' (~fi. *repo*), *szarv* (~fi. *sarvi*), *száz* (~fi. *sata*), *vezet* (~fi. *vetä*). Ugor kori kölcsönzés az *arany* és a *hét* számnév (Hajdú 1978: 62, Harmatta 1977, Rédei 1986: 49–82).

A kapcsolatok a magyarság külön életében sem szakadtak meg. A magyarság kialakulásának korai szakaszáról keveset tudunk, sok esetben éppen az iráni jövevényszavak segítenek ős-őshazánk lokalizációjában és a népmozgások idejének meghatározásában. Elődeink az i. e. 10. század és az i. sz. 5. század között az uráli átjáró környékén éltek, ős- és óiráni népek szomszédságában. Később, a vándorlásaink során a 8. században az alánokkal (a mai oszétok őseivel) találkoztunk (erre az időszakra tehető a csodaszarvas mondánk: Hunor és Magor, a „két dalia”, Dula alán fejedelem lányait rabolták el).²⁰

Iráni jövevényszó a *nemez*, *tej*, *tíz*, s valószínűleg ugyanebbe a rétegbe sorolható a *hús*, *ing*, *kincs*, *nád*, *réz*, *vászon* is. Iráni vagy alán az *ezer* és a *kard*, s talán a *gazdag*. Alán eredetű az *asszony* és a *híd*, és valószínűleg idetartozik az *egész*, *legény*, *sajt*, *tölgy*, *üveg*, *verem*, *vért* szavunk is. Talán iráni a *bűz*, *fizet*, *méreg*, *tehén*, *szekér* és *zöld*. (Mivel ezek az átvételek nagyon koraiak, és az átadó nyelvet sem tudjuk pontosan meghatározni, ebben a szórétegben sok a bizonytalanság.) A perzsákkal nem érintkeztünk közvetlenül, de a kereskedelmi kapcsolatok révén három (közép)perzsa jövevényszó (*vám*, *vár*, *vásár*) is eljutott a magyarba az i. sz. 7. század tájékán. (A magyar nyelv iráni jövevényszavairól elsődlegesen Harmatta 1997, ld. továbbá Bárczi 1958: 50–55; Benkő 1982: 278–279; EtSz. 970; Gerstner 2003: 121; Zsilinszky 2003: 201.)

¹⁹ https://www.magyarmenedek.com/products/10182/Jezus_magyar_eredete_-_Jezus_kiraly_a_Partus_herceg_Magyar_Biblia_-_Badiny_Jos_Ferenc.htm

²⁰ Az alánokról ld. Harmatta 1999a: 38–43; az oszétokról Nyitrai 1999: 1117–1121.

9. Összegzés

Amikor sokan kétségbe vonják a finnugor rokonságot, alapvető módszertani hibát vétenek. Meg kell ugyanis különböztetni a *nép- és a nyelvrokonságot*. A finnugor nyelvrokonság tudományos tény, a történeti-összehasonlító nyelvészet módszereivel már a 19. század végén világosan, egyértelműen bebizonyították a vogul, osztják, zürjén, votják, mordvin, cseremis, lapp, finn, észti és egyéb kisebb nyelvekkel való rokonságunkat. (A szabályos hangmegfelelések és a grammatikai elemek vizsgálata nem valamiféle „finnugor ármány”, ugyanezekkel a módszerekkel lehet leírni a germán, a szláv, az újlatin stb. nyelvek rokonságát, egymáshoz való viszonyait.) (A nyelvrokonságról néhány fontosabb mű: Bereczki 1998: 29–35, Csepregi 1998: 9–18, Csúcs 2019, Hajdú 1981: 175–190, Honti 2012: 16–50, Keresztes 2003, Maticsák 2018, 2020: 329–430, Pusztay 2020: 133–173, Rédei 1998: 32–46, Róna-Tas 1978: 60–153, 298–302.)

Egyértelműen kijelenthetjük, hogy magyar–szkíta nyelvrokonság nincs. A szkíta nyelv az iráni nyelvek közé tartozott, nyelvemlékei rendkívül csekélyek, semmilyen alapja nincs nyelvünket velük rokonítani (ugyanígy nem áll fenn a hun–magyar nyelvrokonság sem). A jövevényszavak átvétele nem azonos a nyelvrokonsággal.

Néprokonság szintén nem áll fenn. Nincsenek közös őseink, és jelentős szkíta népességgel sem az Urál vidékén, sem a vándorlások során nem találkoztunk. Elképzelhető, hogy a vándorló magyarságba szkíta néprészek, maradványok is beolvadtak, de ez semmiféle alapot nem ad arra, hogy rokonságról beszéljünk, mint ahogy természetesen a sztyeppe kultúra hasonlósága sem jogosít fel erre.

Maga a rokonságeszme abból fakad, hogy a magyarságot Európába való bejövetele után azonosították a keleti lovas-nomád sztyeppe népekkel, a hunokkal és a szkítákkal. A magyar uralkodó elitnek, majd később a keleti népekkel azonosítottságra vágyóknak ez kítűnő alapot nyújtott, és nyújt ma is mindazoknak, akik azon fáradoznak, hogy dicső ősi múltat konstruáljanak a 21. századi magyarságnak.

Irodalom

- BÁRCZI GÉZA 1958: A magyar szókincs eredete. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1982: A magyar szókészlet eredete. In: Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán, A magyar nyelv története. Negyedik kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BERECZKI GÁBOR 1998: A magyar nyelv finnugor alapjai. Második kiadás. Universitas Kiadó, Budapest.
- CSEPREGI MÁRTA 1998: Kérdések a nyelvrokonságról. In: Csepregi Márta (szerk.), Finnugor kalauz. Panoráma, Budapest. 9–18.
- CSÚCS SÁNDOR 2019: Miért finnugor nyelv a magyar? Reguly Társaság – Tinta Könyvkiadó, Budapest.

- DOMOKOS PÉTER 1990: Szkitiától Lappóniáig. A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ETSZ. = ZAICZ GÁBOR (főszerk.) 2021: Etimológiai szótár. Magyar szavak és todalékok eredete. Második kiadás. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- FODOR ISTVÁN 1975: Verecke híres útján... Gondolat Kiadó, Budapest.
- FODOR ISTVÁN 2000: Az uráli népek őshazája és őstörténete. In: Nanovfszky György (szerk.), Nyelvrokonság. Teleki László Alapítvány, Budapest. 19–22.
- GERSTNER KÁROLY 2003: A magyar nyelv szókészlete. In: Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.), A magyar nyelv kézikönyve. Akadémiai Kiadó, Budapest. 117–159.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1986: Julianus barát és Napkelet fölfedezése. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- HAJDÚ PÉTER 1978: Az alapnyelv kapcsolatai más nyelvekkel. In: Hajdú Péter – Domokos Péter, Urali nyelvrokonság. Tankönyvkiadó, Budapest. 61–65.
- HAJDÚ PÉTER 1981: Az uráli nyelvészet alapkérdései. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HARMATTA JÁNOS 1977: Irániak és finnugorok, irániak és magyarok. In: Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András (szerk.), Magyar őstörténeti tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest. 167–182.
- HARMATTA JÁNOS 1997: Iráni nyelvek hatása az ősmagyar nyelvre. In: Kovács László – Veszprémy László Honfoglalás és nyelvészet - A honfoglalásról sok szemmel III. Balassi Kiadó, Budapest. 71–83.
- HARMATTA JÁNOS 1999a: Alán. In: Fodor István (főszerk.), A világ nyelvei. Akadémiai Kiadó, Budapest. 38–43.
- HARMATTA JÁNOS 1999b: Iráni nyelvek. In: Fodor István (főszerk.): A világ nyelvei. Akadémiai Kiadó, Budapest. 602–604.
- HEGEDŰS JÓZSEF 2003: Hiedelem és valóság. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HONTI LÁSZLÓ 2012: Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KERESZTES LÁSZLÓ 2003: A magyar nyelv eredetkérdései (eredmények és kihívások a finnugrisztikában). *Folia Uralica Debreceniensia* 10: 107–126.
- KLIMA LÁSZLÓ 1998: Őshazáink, vándorlásaink. In: Csepregi Márta (szerk.), Finnugor kalauz. Panoráma, Budapest. 27–35.
- MATICSÁK SÁNDOR 2018: „A tízmillió nyelvész országa” – tények és tévhitek a magyar nyelv eredetéről. *Debreceni Szemle* 2018/3: 240–257.
- MATICSÁK SÁNDOR 2020: A magyar nyelv eredete és rokonsága. Gondolat Kiadó, Budapest.
- NÉMETH GYULA 1940: A hunok nyelve. In: Németh Gyula (szerk.), Attila és hunjai. Akadémiai Kiadó, Budapest. 217–226. [Reprint kiadás: 1986.]
- NÉMETH GYULA 1991: A honfoglaló magyarság kialakulása. Második, bővített és átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest. Közzéteszi Berta Árpád. [Első kiadás: 1930.]
- NYITRAI ISTVÁN 1999: Oszét. In: Fodor István (főszerk.), A világ nyelvei. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1117–1121.
- PUSZTAY JÁNOS 2020: Még mindig ugor–török háború. Nap Kiadó, Budapest.
- RÉDEI KÁROLY 1986: Zu den indogermanisch-uralischen Sprachkontakten. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

- RÉDEI KÁROLY 1998: Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája. Magyar Őstörténeti Könyvtár 18. Balassi Kiadó, Budapest.
- ROMSICS IGNÁC 2014: A magyarok őstörténetéről. A magyarok eredete – bizonyosságok, hipotézisek, hiedelmek. Magyar Tudomány 175/5: 514–561.
- RÓNA-TAS ANDRÁS 1978: A nyelvrokonság. Gondolat Kiadó, Budapest.
- RÓNA-TAS ANDRÁS 1993: A honfoglalás kori magyarság. Akadémiai székfoglaló. Budapest.
- RÓNA-TAS ANDRÁS 1997: A honfoglaló magyar nép. Balassi Kiadó, Budapest.
- RÓNA-TAS ANDRÁS 2007: Kis magyar őstörténet. Balassi Kiadó, Budapest.
- SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU 1994: Szkítia. In: Kristó Gyula – Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.), Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Akadémiai Kiadó, Budapest. 645.
- SZEMERÉNYI, OSWALD 1980: Four Old Iranian Ethnic Names: Scythian – Skudra – Sogdian – Saka. Veröffentlichungen der Iranischen Kommission 9. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- TESZ. = BENKŐ LORÁND (főszerk.) 1967–1976: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- VÁSÁRY ISTVÁN 1993: A régi Belső-Ázsia története. Magyar Őstörténeti Könyvtár 7. Szeged. – 2., átdolgozott kiadás. Magyar Őstörténeti Könyvtár 19. Balassi Kiadó, Budapest, 2003.
- VÁSÁRY ISTVÁN 2014: A „megalkotott hagyomány” – szittyák és hunok. Magyar Tudomány 175/5: 566–571.
- ZSILINSZKY ÉVA 2003: Szókészlettörténet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.), Magyar nyelvtörténet. Osiris Kiadó, Budapest. 173–203.